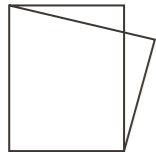

Om teori og praksis, nærhed og fjernhed

Hans Fink, docent emeritus, Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet

I professionshøjskolernes formålspargraf fremhæves det, at skolernes forskning og teoriudvikling skal være praksisnær. I artiklen diskuteres begrebet praksis og forholdet mellem teori og praksis, og der argumenteres, at et velbegrundet krav om forskningens praksisnærhed må ledsages af en lige så velbegrundet understregning af forskernes ret og pligt til forskningsfrihed og en vis praksisfjernhed, hvis forskningen skal kunne være til gavn for de mennesker, praksis retter sig mod.

Som mangeårig tilhænger af en principfast pragmatisme inspireret af John Deweys filosofi skulle jeg være den sidste til at have noget imod, at uddannelse og forskning skal være praksisnær, og da slet ikke i en tid, hvor professionel praksis i stigende grad gøres teorinær og forskningsbaseret. En lykkelig

forening af teori og praksis til gavn for alle berørte bør være et styrende ideal for enhver faglig uddannelse og enhver faglig praksis. Uddannelse og forskning må ikke lukke sig om sig selv, men skal være til gavn for livet uden for institutionerne; og professionel virksomhed bør være funderet i en dyb faglig og en bred menneskelig forståelse, som uddannelsen og dens bagvedliggende forskning gerne skulle have ydet afgørende bidrag til. Grænsen mellem uddannelses- og forskningsinstitutionerne og den professionelle praksis, som de forbereder til, bør derfor være vidt åben for trafik i begge retninger. Netop pragmatisk set er det imidlertid vigtigt, at en grænse og en ansvarsfordeling alligevel markeres og vedligeholdes. Hvis institutionernes teori skal kunne bidrage til en forbedret praksis i fremtiden, skal

Forholdet mellem institutionernes teori og professionernes praksis **skal være tæt, men aldrig symbiotisk** og aldrig et hierarkisk underordningsforhold.

den opsamle og medtænke erfaringer gjort i hverdagens praksis, men den skal også have adgang til kilder, der ikke bare tillader den, men opmuntrer den til, at se kritisk på nutidens lokale praksis i et større perspektiv. Teoriudvikling kræver forskningsfrihed, og det indebærer ret til en vis praksisfjernhed. Tilsvarende må professionel praksis uden for institutionerne også have selvstændighed og robusthed nok til at modvirke, at den bliver offer for enhver teoretisk modebølge, der kan vinde politisk opbakning. Forholdet mellem institutionernes teori og professionernes praksis skal være tæt, men aldrig symbiotisk og aldrig et hierarkisk underordningsforhold, hverken den ene vej eller den anden.

Sådan forstået er det en selvfølge, at teoretisk forskning og uddannelse skal

være praksisnær, men det siger netop på ingen måde sig selv, hvordan de skal være det. Ligesom det ikke siger sig selv, hvordan praksis skal være teorinær. En afbalancering af praksisnærhed og praksisfjernhed er overskriften på et stående problem, og påberåbelse af praksisnærhed kan aldrig i sig selv angive en løsning, og da slet ikke en ensartet løsning for mange forskellige fag. Problemet må stilles meget mere konkret både på institutionerne og udenfor. At forstå, hvad praksisnærhed og teorinærhed nærmere beset kan og skal bestå i, vanskeliggøres yderligere af, at hverken vores teoribegreb eller vores praksisbegreb er entydige. Teori og praksis har været tænkt fra hinanden eller tænkt mere eller mindre tæt sammen på mange forskellige måder. Det kan både teoretikere og praktikere have god grund til at

teoretisere lidt over, sådan rent abstrakt, her midt i tidens stadige uddannelses- og forskningspolitiske omskiftelser.

Om praksisbegrebets rødder

Vores ord 'praksis', 'praktisk', 'praktik' og 'praktisere' kommer ligesom de tilsvarende ord i andre europæiske sprog fra græsk *praxis*, gennemførelse, handlen, forretning, foretagende, virksomhed. *Praxis* og også *pragma*, gerning, det gjorte, er substantiver afledt af verbet *prasso* (eller *pratto*), der hos Homer betegner det at gå en vej til ende, at trænge igennem til noget, og som senere fik en udvidet betydning af at gennemføre, udføre, bevirke, besørge.¹ Ordet kommer fra *pera*, der betød sådan noget som udover, videre, længere, hinsides. Praksis har grundlæggende noget at gøre med at bevæge sig fra et udgangs-

Selv når teoretisk forskning og undervisning i teori er mest abstrakt og skolastisk, er de former for **praksis, teoretisk praksis.**

punkt, frem gennem noget, hen mod et mål, som det kræver en vedholdende indsats at nå.

Hos Platon er *praxis* ikke selvstændig tematiseret og kan bruges om al gøren. I sine breve bruger han som sluthilsen en fast formel: *eu prattein*: Gør vel, og gid at det må gå dig vel. Han udvikler imidlertid en særlig forståelse af *theoria*, anskuelse og betragtning, som han drejer i retning af rent intellektuel skuen og erkendelse, og han skelner som det selvfølgeligste mellem to slags viden, teoretisk og praktisk, hvor den første er principiel, sproglig og matematisk formuleret, og den sidste er de mange former for håndværksmæssig kunnen inklusive lægegerningen. Det er den rene teoretiske viden, som han selv udvikler i sit forfatterskab og fremlægger i Akademiet, et af de første tilløb til en videregående uddannelsesinstitution i den vestlige verden. Her kunne man ikke komme ind, hvis man ikke kunne noget geometri, en abstrakt forståelse af idealiserede figurers egenskaber. *Theoria* er beslægtet med *theos*, gud, og den viden, som den skriftkloge,

arbejdsfri lærde beskæftiger sig med for dens egen skyld, bliver således associeret med det guddommelige og modstillet håndværkerens viden, som er vigtig og nyttig nok, og som Platon ofte udtrykker stor respekt for, men som alligevel er uhjælpeligt bundet til det jordiske, materielle og slavemæssige. Her er tale om en hierarkisering, som har sat sit præg på akademisk selvforståelse lige siden, og som pragmatisme og praksisfilosofi er akademiske forsøg på at komme ud over.

Aristoteles er den store praksisteoretiker. Han bruger begrebet *praxis* særdeles bredt, samtidigt med at han også bruger det mere indsnævret, og det endda på flere forskellige måder. Han bruger således begrebet om al bevægelse, forandring og tilblivelse i det hele taget, alle tilfælde af at noget når eller nærmer sig sit mål. Det gælder således al jordisk bevægelse og forandring i almindelighed. De fire elementer: jord, vand, luft og ild, men også planter, dyr og mennesker har hver deres *praxis*, deres særligt karakteristiske bevægelses- og forandringsformer. I mere indsnævret

forstand er det dog særligt de levende væseners *praxis*, der tematiseres som *praxis*. Her er tale om en klar hierarkisering, hvor de levende væsners *praxis* er mere differentieret og derfor nærmere det guddommelige, mens især elementet jord nærmer sig grænsetilfældet af det rene stof, den forskelsløse og ganske passive, dumpe materialitet.

Hvad de levende væseners *praxis* angår, skelner Aristoteles igen mellem på den ene side den *praxis*, bevægelsesmåde eller funktion, som er karakteristisk for planter og dyr (forplantning, vækst, driftsliv), som mennesker også har del i, og på den anden side den rationelle *praxis*, som særligt udmærker menneskene blandt dyrene. Begge dele er *praxis*, men i mange sammenhænge er det menneskers rationelle *praxis*, der særligt markeres som *praxis*.

Rationel menneskelig *praxis* kan imidlertid igen deles op i på den ene side udadrettet, forandrende, materiel *praxis* og på den anden side skuende, reflektiv, teoretisk *praxis*. For Aristoteles er *theo-*

Selv den mest konkrete og jordnære praksis rummer sin egen rationalitet og en praktiseret, om end ofte tavs, viden.

ria også en form for *praxis*, en aktivitet frem mod et mål: den sande erkendelse. Denne aktivitet er strengt taget den højeste form for menneskelig *praxis*, det virke, som mest nærmer sig det guddommelige, og som er mest uafhængigt af alt det blot materielle og empiriske. Det rent kontemplative liv, *bios theorethikos*, rummer den ædleste jordiske lykke. Her er Aristoteles næsten mere "platonisk" end Platon selv. Men på trods af at den teoretiske *praxis* således er den udadrettede, forandrende *praxis* klart overlegen, er det dog ofte netop denne form for *praxis*, der særligt benævnes *praxis* i modstilling til *theoria*, velsagtens fordi et element af anstrengelse er tydeligere i dette begreb. Vi kan tilsvarende tale om både håndens og åndens arbejde, og alligevel se håndens arbejde som mere "rigtigt" arbejde end åndens.

Aristoteles deler imidlertid igen den udadrettede, forandrende, ikke-teoretiske *praxis* op i henholdsvis *poiesis*, frembringende, håndværk, der sigter på fremstillingen af et produkt, eller på at opnå et resultat, der kan adskilles fra

aktiviteten selv, og *praxis* forstået her som musisk, sædelig, etisk, social eller politisk handling, der ikke sigter på at fremstille et produkt, men på at udføre noget lystgivende, en dåd eller en ædel gerning, hvor aktiviteten er et mål i sig selv. Denne sidste form for *praxis* er mere passende for en fri mand end *poiesis*, som er noget, man kan sætte slaver til, og hvor man er afhængig af, at andre vil aftage ens produkter eller ydelser. Det er denne *praxis*, der således ligger mellem *poiesis* og *theoria* i rang, der for Aristoteles er *praxis* i snævrere forstand, selv om begge de to andre altså også er former for *praxis* taget i bredere forstand.

Poiesis, *praxis* og *theoria* er hver for sig tilknyttet forskellige former for intellektuel dygtighed og viden. *Poiesis* kræver *techné*, håndværksmæssig og kunstnerisk snilde; *praxis* kræver *phronesis*, praktisk fornuft og etisk dømmekraft; mens *theoria* på sit laveste niveau kræver *epistémé*, viden eller videnskab; *theoria* på næsthøjeste niveau kræver *nous*, intuitiv forståelse;

og *theoria* på allerhøjeste niveau kræver *sophia*, visdom, som i sin selvberørende, rent intellektuelle, filosofiske virksomhed er der, hvor mennesket nærmer sig det guddommelige mest.

Aristoteles kan således se *poiesis*, *praxis* og *theoria* under ét som former for *praxis* tilknyttet viden i almindelighed, men kan også skelne mellem dem som forskellige former for *praxis* tilknyttet hver sine former for mere eller mindre teoretiserbar viden.

Det altid komplekse forhold mellem teori og praksis

Nu om stunder forstår vi 'praksis' knap så bredt, som Aristoteles forstod *praxis*. For os har elementer, planter og dyr ikke oftest *praxis* om det faktisk at ændre på tingene i modsætning til bare at tænke og tale om dem. Vi lægger også tit vægt på, at denne *praxis* har et vist præg af rutine over sig. Vi kan gøre noget, der afviger fra *praxis*, den sædvanlige måde at gøre tingene på, og som måske er med til, at vi i fremtiden får en ny *praxis*,

Omverdenen har ikke patent på praksis, og institutionerne har ikke patent på teori.

nye rutiner. Vi har også en ganske særlig indsnævring af forståelsen af praksis, når vi taler om f.eks. privatpraktiserende lægers og juristers praksis, deres forretning eller kundekreds, som kan gøres til genstand for salg og køb. En del af det har ikke rigtig sit modstykke hos Aristoteles, men den måde, han både skelner og ikke skelner mellem teori og praksis, og den måde, han både skelner og ikke skelner mellem instrumentelt håndværk og moralsk praksis, kan godt bruges til at pege på nogle komplekse mønstre i vores nutidige begrebsbrug. Lad os tage forholdet mellem teori og praksis først.

Med Aristoteles kan vi betone enheden og kontinuiteten mellem dem ved at lade praksis være overbegreb for begge. Selv når teoretisk forskning og undervisning i teori er mest abstrakt og skolastisk, er de former for praksis, teoretisk praksis. At tænke, tale og lære er at gøre noget, ikke at gøre ingenting. Teoretisk arbejde er også arbejde, der kræver en særlig kunnen. Teoriudvikling og teoretisk uddannelse er således på en måde født praksisnære, allerede fordi de selv er former for praksis. Det, der er galt med en verdensfjern teoretiseren, er ikke, at

den er uden praksis, men at dens praksis er naiv og indsnævret i sin selvtilstrækkelighed og bedreviden. Med Aristoteles (og i øvrigt også med Kant) kan vi tilsvarende betone, at både teori og praksis er former for fornuftbrug, således at mere eller mindre teoretisk artikuleret viden bliver overbegreb for begge. Selv den mest konkrete og jordnære praksis rummer sin egen rationalitet og en praktiseret, om end ofte tavs, viden. At gøre noget bestemt er altid at tænke, ikke at være tankeløs. Praktisk arbejde kræver forståelse. Al praksis er således på sin vis født teorinær, allerede fordi den selv rummer en måske rudimentær teori. Det, der er galt med en dumstædig fastholden ved en tilvant måde at gøre tingene på, er ikke, at den er uden teori, men at dens teori er naiv og indsnævret i sin selvtilstrækkelighed og bedreviden.

Vi kan således tænke teori og praksis helt tæt sammen, og det er der gode pragmatiske grunde til. Når det gælder uddannelses- og forskningsinstitutionernes forhold til den omgivende verden, er det således vigtigt at forstå, at der er teori og praksis på begge sider. Omverdenen har ikke patent på praksis, og

institutionerne har ikke patent på teori. Spørgsmålet er altid, hvordan de mange forskellige former for mere eller mindre teoretisk praksis, som udøves internt på en institution, påvirker og påvirkes af de mange forskellige former for praktiseret teori, der findes uden for institutionen. I det hele taget skal man ikke spille teori og praksis ud mod hinanden, som om der kunne være praksisfri teori og teorifri praksis og et eller andet bestemt forhold imellem dem.

Teoretisk praksis og praktiseret teori er imidlertid heller aldrig bare identiske. Vi har også gode pragmatiske grunde til med Aristoteles at insistere på, at teoretisk arbejde er en ganske særlig form for praksis, og at praktisk viden aldrig blot er beherskelse af en teori. Teoriudvikling og tilegnelse af teori er ganske vist selv praksis, men de er forskellige fra andre former for praksis, fordi deres mål ikke er bestemte konkrete handlinger, men en ny forståelse, der gør krav på at være almenlydig og opnået ved kritisk refleksion over hidtidige teoretiske opfattelser. Teoretisk arbejde er noget for sig selv og har derfor brug for sine egne institutioner med en markeret afstand til praksis

uden for institutionerne. Omvendt er den professionelle praksis uden for institutionerne ganske vist selv udøvelse af viden, men den har en direkte indgriben her og nu som sit mål og ikke abstrakt teoriudvikling; og dens indgriben kræver løbende tilpasning til en virkelighed, som altid er mere broget end forudsat i selv de bedste teorier.

Godt teoretisk arbejde på institutionerne forudsætter, at de enkelte ansatte har tilstrækkelige frihedsgrader til at udvikle deres teoretiske praksis relativt uafhængigt af gængs praksis. Forskerne skal kunne engagere sig i en videnskabeligt orienteret teoriudvikling i et internationalt perspektiv på eget initiativ og uden at skulle spørge om lov først. Forskning kræver udveksling med andre forskere på et mere eller mindre snævert teoretisk område, uden at resultaterne og deres nytteværdi på forhånd kan være givne. Al forskning skal være nyttig, men det er afgørende at skelne mellem kortsigtet, dokumenterbar nytte og nytten af en langsigtet styrkelse af samfundets almene, teoretiske handlingsberedskab. Gang på gang har forskning, som praktikere fandt ligegyldig, vist sig for senere generationer af praktikere at være af største betydning. Ordentlig forskningspraksis kræver, at forskernes selvtilid ikke undergraves, ved at de hele tiden skal stå med hatten i hånden og begrunde deres virksomhed og dokumentere deres resultater over for ikke forskningskyndige. Som allerede sagt indledningsvis fordrer godt teoretisk arbejde således både praksisnærhed og en vis praksisfjernhed, ligesom godt praktisk arbejde fordrer både teorinærhed og en vis teorifjernhed.

Teoriens praksisfjernhed rummer imidlertid altid en risiko, som der igen er gode pragmatiske grunde til at være opmærksom på og imødegå. Forskning kan gå i selvsving i modebølger af tvivlsom værdi, og også når det ikke er tilfældet, kan selve den specialisering og interne fagopdeling, som teoretisk arbejde nødvendigvis fører med sig, komme til at stå i vejen for det overblik over de sammenhænge på tværs af specialer og fag, som forskningen gerne skulle bidrage til både på institutionerne og udenfor. Fagidioti og sammenhængsglemsel findes på begge sider. Den afgørende målestok for kvaliteten af forskning, uddannelse og professionel virksomhed må i sidste ende være hensynet til de klienter, patienter, elever, borgere, eller hvad man nu kalder de mennesker, der skal have gavn af fagkyndig virksomhed. Og for hvert af disse mennesker er fagopdelingerne i forskningen, i uddannelserne og på arbejdsmarkedet underordnede, bare de får hjælp med de problemer eller opgaver, som de ikke kan klare selv. At bidrage til at sikre, at de får den sagligt set bedst mulige hjælp, er, som jeg ser det, den rationelle kerne i et krav om praksisnærhed på forsknings- og uddannelsesinstitutionerne.² Og det er sådan set rimeligt, at politikerne holder dette krav frem for institutionerne, men det er ikke gjort med bare at sige 'praksisnærhed' eller 'mere praktik', og det forudsætter, at politikerne samtidigt respekterer et armslængdeprincip. Det velbegrundede krav om forskningens praksisnærhed må hele tiden afbalanceres af det ligeledes velbegrundede krav om forskningens ret til en vis, i det mindste midlertidig, praksisfjernhed, netop for en bedre fremtidig praksis' skyld, og der er nu engang ikke noget så praktisk som en god teori.

Det instrumentelle og det moralske i teoretisk og teoribaseret praksis
Heller ikke når vi forstår praksis som modstillet teori, er vores praksisbegreb entydigt. For Aristoteles var *poiesis*, håndværk, en praksis, men det var samtidigt afgørende for ham, at menneskers handlingsliv ikke reduceres til den blot instrumentelle beherskelse af omverdenen styret af de behov, vi har fælles med dyrene; heller ikke når denne tekniske beherskelse bliver understøttet af teoretisk og videnskabelig indsigt. For ham var *praxis* i snævrere forstand derfor ikke arbejde styret af hensyn til en nærmere defineret nytte, men handling styret af moralske motiver. Vi er i dag nok tilbøjelige til omvendt at betragte den mere håndværksmæssige side som den eminent praktiske og at se det moralske som noget ekstra, der netop rækker ud over det snævert nytteorienterede praktiske, således som det også sker i en Kantiansk skelnen mellem den instrumentelle og den moralske brug af den praktiske fornuft, og som vi f.eks. kan genfinde hos Hannah Arendt og Habermas. Der kan være gode grunde til at skelne således i bestemte sammenhænge, men det bør ikke tilsløre, at de også hører uløseligt sammen. Der er en moralsk dimension i ethvert møde mellem mennesker, også når mødet er fagligt formidlet, som i mødet mellem den, der praktiserer et fag, og den, der har brug for faglig bistand. Det gælder ikke kun for den praktiserede teori i den såkaldt "virkelige verden", men også for den teoretiske praksis internt på institutionerne. Forskning skal være nyttig i bestemte henseender, men skal samtidigt være redelig i enhver henseende og hensynsfuld over for dem, der gøres til genstand for forskning, og over for dem, forskningen formidles til. Institu-

Evidensbaseret politik bliver giftig, hvis den bygger på politikbaseret evidensfremskaffelse.

tionernes undervisning skal bibringe de studerende solid faglig viden, men skal samtidigt være karakterdannende og modvirke fagligt snæversyn og kynisme (og det sker nok snarere gennem underviserens eksempel end gennem fokus på lærebøgernes indhold og de studerendes eksamenskarakterer). At der er disse moralske dimensioner i enhver praksis, er på en måde en selvfølgelighed, men den tåler i den grad gentagelse i disse års ret ensidigt effektivitetsorienterede forsknings- og uddannelsesklima. Her kan et krav om praksisnærhed ikke undgå at være tvetydigt, fordi den professionelle praksis uden for institutionerne netop også rummer både en instrumentel og en moralsk side. Dens repræsentanter kan have gode grunde til at efterlyse højere faglige standarder og større effektivitet på institutionerne, men faktisk også gode grunde til at efterlyse at kandidaterne bliver bedre personligt rustede til at møde de mennesker, de skal hjælpe eller arbejde sammen med. Risikoen ved blot at sige 'praksisnærhed' er, at det tillader, at den ene side bliver fremhævet på den andens bekostning. Og her er det nok den mere uhåndterlige moralske

dimension, der især risikerer at blive underbetonet. Pragmatisk set forudsætter god praksis imidlertid begge dele i forening, og det er der desværre ingen simpel opskrift på, hvordan man opnår.

Om formålsparagraffer

Selvom universiteter og professionshøjskoler på papiret er selvejende, er de samfundets institutioner, og de er til for samfundets skyld og ikke for deres egen. Det er således kun rimeligt, at statsmagten fastsætter forventninger og krav til institutionerne. Ret forstået ville der vel være lige så gode grunde til at kræve praksisnærhed af universiteterne som af professionshøjskolerne. Universitetets kandidater skal også finde ansættelse i forskellige professioner på et broget offentligt og privat arbejdsmarked, og forskningens resultater skal også her komme bestemte professioner og hele samfundet til gode. Mens 'praksisnærhed' har en særdeles central placering i professionshøjskolernes formålsparagraffer, bruges ordet imidlertid overhovedet ikke i universiteternes. Her fremhæves det, at universiteterne skal samarbejde med det omgivende

samfund, bidrage til internationalt samarbejde og fremme vækst, velfærd og udvikling, men det skal professionsuddannelserne vel også. Det er nu ikke, fordi fraværet af ordet gør meget fra eller til; staten har og anvender rigeligt med midler til at true eller lokke universiteterne til ganske instrumentelt forstået praksisnærhed og til helt af sig selv at tænke faktura, så snart der skal tænkes forskning og uddannelse.³

Ret forstået ville der vel også være lige så gode grunde til, at professionshøjskolernes forskning skal være uafhængig af eksterne økonomiske og politiske interesser, som der er til, at universiteternes forskning skal være det. Mens det udtrykkeligt hedder i universitetslovens formålsparagraffer, at et universitet har forskningsfrihed, og at det skal værne om universitetets og den enkelte forskers forskningsfrihed, står der slet ikke noget tilsvarende i professionshøjskolernes formålsparagraffer. Her hedder det, at professionshøjskolerne har til formål at varetage praksisnære og anvendelsesorienterede forsknings- og udviklingsaktiviteter; det understreges

videre, at disse aktiviteter har til formål at tilvejebringe ny viden og konkrete løsninger på udfordringer inden for de erhverv og professioner, som uddannelserne er rettet mod, og at det skal ske i tæt samspil med det aftagende arbejdsmarked, øvrige uddannelses- og vidensinstitutioner og det omgivende samfund. Ikke et ord til sikring af den frihed, som forskning og tilvejebringelse af ny viden også her må forudsætte. Det kunne der nok være gode pragmatiske grunde til at få indføjet. I det tætte samspil med de økonomiske og politiske interesser på arbejdsmarkedet og i stat,

regioner og kommuner ville det være på sin plads, hvis statsmagten markerede, at det, man har brug for, ikke er følgagtighed, men kritisk, sandhedssøgende og sagligt oplysende forskning og teoriudvikling. Evidensbaseret politik bliver giftig, hvis den bygger på politikbaseret evidensfremskaffelse. Både teoretikernes og praktikernes troværdighed står og falder med, at de hver for sig er sig deres særlige ansvar bevidst og respekterer opgavernes forskellighed. God myndighedsbetjening fordrer myndige institutioner og medarbejdere. Det kunne understreges ved, at kravet til institutio-

nerne om praksisnærhed blev ledsaget af en ret og en pligt til at fastholde en vis uafhængighed, en vis praksisfjernhed.

Udenforstående kan få indtryk af en statslig skizofreni på dette område. På den ene side ønsker man en opgradering og en stærkt stigende akademisering af professionshøjskolerne, på den anden side ønsker man åbenbart ikke, at de skal komme for godt i gang og tro, at de skal drive egentlig videnskabelig forskning. De må gerne kalde sig University Colleges, men de må ikke opføre sig, som om de var universiteter. ♦

ENDNOTES

- ¹ Meget i dette afsnit bygger på fremstillingen i *Historische Wörterbuch der Philosophie*. Jeg har også behandlet emnet i artiklen "Praksis, praktisk filosofi, praksisfilosofi og pragmatisme. Bidrag til en begrebsafklaring" i *Slagmark. Tidsskrift for idéhistorie*, nummer 64, 2012. Temanummer om Praksis.
- ² Jeg har behandlet dette tema mere grundigt i kapitel 4, "Universitetsfagenes etik", i H. Fink m.fl. (2003): *Universitet og videnskab*, København: Hans Reitzels Forlag.
- ³ Det har jeg uddybet lidt i "Om dannelse på et forskningsuniversitet" i S.N. Larsen og J. Raahauge (2017): *Dannelse på universitetet – Fordringer og udfordringer*, København: Sophia.